

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРЕЧЕТОВА ВІРА АЛЬБЕРТІВНА

УДК 316.354

**ВИЩА ШКОЛА
ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
СТУДЕНТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Запоріжжя – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія».

Науковий керівник – доктор соціологічних наук, професор
МИХАЙЛЬОВА Катерина Геннадіївна,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»,
проректор з науково-педагогічної
та навчально-методичної роботи.

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, доцент
ШАПОШНИКОВА Ірина Василівна,
Херсонський державний університет,
декан соціально-психологічного факультету;

кандидат соціологічних наук, доцент
БОЛОТОВА Вікторія Олександрівна,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
доцент кафедри соціології та політології.

Захист відбудеться «28» грудня 2018 р. о 9⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.02 при Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.

Автореферат розіслано «27» листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Скідін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інтегруючим компонентом системи соціально-політичної єдності будь-якої країни є громадянська ідентичність її громадян, яка, виявляючись на особистісному, груповому, суспільному й загальнонаціональному рівнях, сприяє максимально конструктивному та відповідальному ставленню соціальних суб'єктів до процесів консолідації й постає як основа формування громадянського суспільства. Як свідчать події останніх років, громадянська ідентичність є важливим фактором посилення державності.

Одним із найбільш ефективних чинників соціокультурної консолідації, конструювання громадянської ідентичності може виступати соціальний інститут освіти, визначальними функціями якого є соціалізація; трансляція та відтворення культурних норм і цінностей. Особливу актуальність цей вплив на формування громадянської ідентичності має під час здобуття вищої освіти для студентства.

Загальний рівень громадянської ідентичності, зокрема студентства, в українському суспільстві є недостатньо високим, що перешкоджає створенню широкої соціальної бази для сучасних демократичних перетворень. Тому цілеспрямоване формування громадянської ідентичності – актуальне завдання для закладів вищої освіти.

Загалом сучасний стан громадянського суспільства в Україні не відповідає викликам сучасності, гальмує поступовий розвиток української держави в процесі необхідних трансформацій та актуалізує потребу в розробці технологій і моделей формування громадянської ідентичності українців, насамперед молодих громадян України, що має стратегічне значення для успішного майбутнього української державності. Невирішеною є суперечність між існуючими підходами до формування громадянської ідентичності студентів у вищій школі та очікуваним результатом цього впливу. Застарілість підходів у цьому аспекті не дає можливості розробити та впровадити сучасні технології впливу вищої школи на формування громадянської ідентичності студентів.

Проблема пізнання соціальних процесів ідентифікації посідає значне місце в сучасній соціально-філософській літературі, де сформувалися два головних підходи: соціологічний (П. Бергер, П. Бурдьє, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Д. Лукач, Т. Лукман) та соціально-психологічний (Р. Ліфтон, Р. Мертон, Дж. Г. Мід, З. Фрейд, Т. Шибутані).

Проблематику ідентичності та ідентифікації ґрунтовно досліджено в працях зарубіжних авторів, а саме: Т. Адорно, Е. Гусерля, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Хайдеггера, А. Шюца та інших представників Франкфуртської школи; українських і російських науковців: Л. Авер'янова, В. Алтухова, В. Андрущенко, В. Арбеніної, Т. Воропай, О. Голікова, Л. Дробижевої, Я. Зоськи, В. Малахова, А. Міллера, О. Попової, Ю. Сороки, Л. Філіппової, О. Філіппової, О. Хомеріки та ін.

Концептуалізація громадянської ідентичності представлена в публікаціях Б. Андерсена, Р. Брюейкера, Е. Гелнера, Е. Сміта, Г. Теджфела; в Україні цим

питанням приділено увагу в працях М. Винницького, О. Вишневського, Є. Головахи, Г. Остроухової, Л. Сокурянської, М. Шульги та ін.

Особливий пласт досліджень сконцентровано в соціології освіти. Реформи вищої школи набули наукового осмислення в дослідженнях В. Андрущенко, О. Навроцького, Л. Сокурянської, Ю. Чернецького та ін. Управлінські механізми забезпечення якості освіти стають предметом наукових пошуків В. Бакірова, В. Заболотнього, Я. Зоськи, В. Кременя, В. Кіпеня, С. Щудло та ін. Сучасні вітчизняні дослідження Л. Белової, І. Зязюн, К. Михайльової, Є. Подольської, Л. Сокурянської, І. Шапошникової спрямовані також на вивчення соціокультурної зумовленості освіти та виховання, зокрема навчання впродовж усього життя.

Концептуальні розробки з питань впливу освіти на громадянське виховання в Україні мають такі вчені, як: В. Астахова, В. Болотова, П. Вербицька, К. Михайлова і О. Овакімян, С. Позняк, О. Пометун та ін. Взаємозв'язок освіти з формуванням громадянської ідентичності розглянуто також у розвідках В. Вербеця, С. Мітряєва, О. Проскуріна, В. Циби.

Водночас комплексний соціологічний аналіз впливу освіти на конструювання ідентичності, зокрема громадянської, зберігає свою актуальність, а наукова проблема полягає в необхідності подолання існуючого дефіциту системно-узагальнювального бачення та соціологічної інтерпретації феномена громадянської ідентичності, розробки відповідних соціологічних концептів, які дають змогу визначити чинники й обґрунтувати підходи до формування громадянської ідентичності різних соціальних груп суспільства, зокрема студентської молоді України. Наукове завдання полягає в окресленні концептуальних і методологічних засад соціологічного дослідження громадянської ідентичності, визначенні особливостей процесу громадянської самоідентифікації та формування громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні, розкритті потенціалу вищої школи в цьому процесі, здійсненні емпіричного вимірювання громадянської ідентичності студентів в Україні й розробці соціально-технологічної моделі формування громадянської ідентичності студентів у сучасному ЗВО.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексних наукових тем Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»: «Формування інтелектуального потенціалу нації на межі століть: економічні, політичні, соціокультурні аспекти» (ДР № 0199U004470, 1999–2011 рр.) – здобувачем розроблено теоретико-методологічні засади діагностики солідарності населення та його готовності до колективних дій; «Формування інтелектуального потенціалу суспільства в умовах сучасних соціальних трансформацій» (ДР № 0111U000011, 2011–2015 рр.) – здобувачем обґрунтовано концептуальні та методологічні засади соціологічного дослідження громадянської ідентичності; «Простір соціальних можливостей у когнітивній ситуації суспільства знань: проблеми формування та розвитку» (ДР № 0114U006314, 2014–2018 рр.) – здобувачем розроблено технологію формування громадянської ідентичності студентів у сучасній вищій школі.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення потенціалу вищої школи у формуванні громадянської ідентичності студентів та обґрунтування соціально-технологічної моделі цього процесу в сучасному ЗВО.

Досягнення *мети* передбачає вирішення таких *завдань*:

- проаналізувати підходи до інтерпретації поняття «громадянська ідентичність» у соціологічній науці;
- окреслити концептуальні та методологічні засади соціологічного дослідження громадянської ідентичності;
- охарактеризувати особливості процесів громадянської самоідентифікації студентської молоді в сучасній Україні;
- з'ясувати специфіку формування громадянської ідентичності в освітньому процесі;
- розкрити потенціал сучасної вищої школи у формуванні громадянської ідентичності студентської молоді;
- здійснити емпіричний вимір громадянської ідентичності студентів України;
- запропонувати соціально-технологічну модель формування громадянської ідентичності студентів у сучасному ЗВО.

Об'єкт дослідження – громадянська ідентичність студентів у сучасній Україні.

Предмет дослідження – потенціал вищої школи у формуванні громадянської ідентичності студентів сучасної України.

Методи дослідження. У ході дослідження використано такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: *ретроспективний аналіз* – для дослідження еволюції сутності феномена ідентичності та громадянської ідентичності; *системний аналіз* – для дослідження феномена громадянської ідентичності через систему ієрархічних рівнів; *моделювання* – для створення теоретичної моделі суб'єкта громадянської ідентичності, а також моделі формування громадянської ідентичності у вищій школі; *аналіз та синтез* – для виявлення особливостей формування громадянської ідентичності, формулювання авторського визначення громадянської ідентичності; *порівняння й узагальнення* – для визначення динаміки стану громадянської ідентичності; *кореляційний аналіз* – для встановлення взаємозв'язку між складовими громадянської ідентичності та характеристиками студентства; *анкетування* – для виявлення стану громадянської ідентичності студентів та чинників впливу на неї.

Методологічною основою дослідження є структурно-функціональний (Т. Парсонс, Р. Мертон) та діяльнісний підходи (М. С. Каган, О. Н. Леонт'єв), конструктивістська парадигма (П. Бергер і Т. Лукман). Використано також ідеї Дж. Дьюї та Ч. Мерріама щодо формування громадянина в процесі виховання.

Емпіричну базу становлять:

1. Соціологічні дослідження, проведені Лабораторією проблем вищої школи та кафедрою соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» під керівництвом д. іст. н., проф. В. І. Астахової *за участю автора*: «Студент ХХІ століття: соціальний портрет на тлі суспільних

трансформацій» – опитування студентів ЗВО України III–IV рівнів акредитації (2009 р., $n = 2338$, вибірка репрезентативна за типами навчальних закладів, напрямками підготовки й курсом навчання, серед них 603 – представники м. Харкова); «Формування громадянської позиції студентства в умовах розвитку української державності» – опитування п'ятикурсників м. Харкова (2001 р., $n = 566$; 2012 р., $n = 600$, у вибірці забезпечено пропорційне представництво основних типів ЗВО м. Харкова); «Роль молоді в становленні громадянського суспільства (на прикладі Харківського регіону)» (2014 р., $n = 1119$, з них 773 – студенти).

2. Соціологічні опитування, проведені у 2009, 2010, 2011 та 2012 рр. Донецьким інститутом соціальних досліджень та політичного аналізу (ДІСДПА) під керівництвом к. ф. н. В. П. Кіпеня *за участю автора*.

3. Соціологічні дослідження щодо формування громадянської ідентичності студентства, проведені Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна під керівництвом д. соц. н., проф. Л. Г. Сокур'янської (2001 р., $n = 1972$; 2006 р., $n = 3057$; 2009 р., $n = 3058$; 2015 р., $n = 797$).

У роботі також використано дані соціологічних досліджень, отримані Інститутом соціології Національної академії наук України (1990–2014 рр.), Львівським національним університетом (1994–2014 рр.), Центром ім. Разумкова (2013 і 2014 рр.), посилання на які наведено в дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці практико-орієнтованої концепції формування громадянської ідентичності студентів у сучасному освітньому просторі вищої школи України. Наукову новизну конкретизують такі положення:

уперше:

– запропоновано чотирьохетапну модель формування громадянської ідентичності студентів у вищій школі, яка містить такі блоки/компоненти: змістовно-статичний («впізнання» феномена громадянської ідентичності, засвоєння її зразків); формально-статичний (визначення сукупності всіх можливих освітніх умов проведення навчального процесу); формально-динамічний (реалізація конкретних заходів у межах навчальних занять, практичної підготовки, науково-дослідної роботи; особистий приклад викладачів; інтеграція освітніх заходів у громадську діяльність: благодійні проекти, соціальні роботи тощо); змістовно-динамічний (змістовне наповнення компонентів «Я-концепції» для кожного студента);

– обґрунтовано принципи формування громадянської ідентичності студентів: багаторівневність (конструювання має здійснюватися на макро-, мезо- та мікрорівнях, тобто, відповідно, на рівнях соціуму в цілому, освітніх інституцій, міжособистісних комунікацій); фасилітаційність (залучення людей, яких сприймають позитивно); активність (активна позиція суб'єктів освітнього простору, спрямована на зменшення впливу стихійних факторів); взаємозумовленість (урахування суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії); конструктивність (цілеспрямований підхід на всіх етапах); безперервність (процес має бути послідовним і безперервним);

удосконалено:

– визначення поняття «громадянська ідентичність» шляхом поєднання внутрішнього та зовнішнього контекстів приналежності суб'єкта до спільноти, яке надає змогу тлумачити громадянську ідентичність як усвідомленість формально зафіксованої приналежності індивіда до спільноти громадян певної держави, що має для нього значущий зміст, а також зумовлює його актуальні чи потенційні громадянські практики;

– теоретичне обґрунтування процесу формування громадянської ідентичності студентів як системи одночасного впливу факторів макро-, мезо- та мікрорівнів; емпірично встановлено мінімальний вплив на цей процес факторів саме мезорівня, що актуалізує необхідність розробок технологій конструювання громадянської ідентичності у відповідному секторі соціального поля;

набуло подальшого розвитку:

– соціологічна інтерпретація змістових характеристик громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні та чинників її формування в освітньому процесі, що надало змогу на основі узагальнення отриманих емпіричних даних констатувати наявність низки суперечностей: 1) між формальним визнанням вищої школи як джерела формування громадянської ідентичності студентської молоді (2/3 студентів надають таку оцінку) та недостатнім рівнем її впливу на цей процес; 2) між високим рівнем самооцінки студентами власної громадянської ідентичності (більше ніж половина респондентів вважають її рівень високим) і недостатнім рівнем розвинутої в них атрибутивних для високого рівня громадянської ідентичності рис та якостей (низький рівень готовності нести відповідальність за долю суспільства; лише половина опитаних обрали б Україну своєю Батьківщиною, якби мали можливість вибору); декларуючи громадянськість через забезпечення реалізації прав особистості, студенти України допускають ситуації дискримінації за національною ознакою); у результаті емпіричного вимірювання з'ясовано, що в зовнішній ідентичності студентів України головне місце посідає ідентичність, пов'язана з громадянством України, а також з місцем проживання (регіональна);

– застосування діяльнісного підходу для дослідження феномена громадянської ідентичності й визначення системних рівнів його формування, завдяки чому обґрунтовано соціальну технологію формування громадянської ідентичності студентів у сучасному ЗВО.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження, узагальнення й висновки автора розширюють соціологічні уявлення про громадянську ідентичність, а також про ключові складові освітніх механізмів формування громадянської ідентичності студентів.

Положення, висновки та практичні рекомендації, що отримані в процесі дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів формування громадянської ідентичності студентів у вищій школі України, надають змогу Міністерству освіти і науки, закладам вищої освіти розробляти ефективні технології формування громадянської ідентичності студентів.

Результати дослідження можуть бути використані при організації та проведенні занять з курсів «Соціологія освіти», «Політична соціологія»,

«Менеджмент освіти», «Соціологія особистості», «Етносоціологія» тощо, а також практиці виховної роботи в закладах вищої освіти України.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» в межах курсів «Політична соціологія» і «Соціологія освіти» (довідка № 177а від 01.06.2018).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Її основні висновки та положення наукової новизни отримані в ході самостійно проведених досліджень.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися на регіональних, національних і міжнародних конференціях, серед яких: Міжнародна науково-теоретична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть» (м. Тернопіль, 2003 р.); III Міжнародна студентська конференція «Соціологія у світі, що змінюється: теоретичні відповіді на практичні виклики» (м. Харків, 2005 р.); IV Міжнародна студентська наукова конференція «Багатоманітна сучасність: перспективи соціологічного аналізу» (м. Харків, 2006 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів» (м. Рівне, 2007 р.); VI, VII, VIII Міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (м. Харків, 2008, 2009, 2010 рр.); Науково-методична конференція «Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання» (м. Донецьк, 2008 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (м. Суми, 2008 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософська антропологія: культура – раціональність – комунікація» (м. Донецьк, 2009 р.); Конференція «День науки в НУА “Молодые ученые Харьковщины-2009”» (м. Харків, 2009 р.); III Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Сучасна інформаційна Україна: інформатика, економіка, філософія» (м. Донецьк, 2009 р.); Міжнародна наукова конференція «Філософські виміри сучасної соціальної реальності» (м. Донецьк, 2011 р.); V Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Сучасна інформаційна Україна: Інформатика, економіка, філософія» (м. Донецьк, 2011 р.); Регіональна науково-практична конференція «Антикризова стратегія регіональної молодіжної політики. Регіональна молодіжна політика як шлях розбудови української державності (з нагоди XX-річчя незалежності України)» (м. Донецьк, 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012» (м. Одеса, 2012 р.); Науково-теоретична конференція молодих учених «Инновационный подход к исследованию института образования» (м. Харків, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії» (м. Одеса, 2015 р.); Науково-теоретична конференція молодих учених «Академическая карьера в высшей школе: мотивация и демотивация» (м. Харків, 2017 р.); Науково-теоретична конференція

молодих учених «Социальное знание и проблемы современного развития белорусского общества в условиях глобализации» (м. Мінськ, 2017 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено в 30 публікаціях, з них: 7 – статті в наукових фахових виданнях України із соціології; 1 – стаття в науковому виданні України, що включено до наукометричних баз; 2 – статті в зарубіжних виданнях, 20 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, двох додатків. Загальний обсяг дисертації – 234 сторінки, з них основний текст – 205 сторінок. Робота містить 22 таблиці та 10 рисунків. Список використаних джерел включає 228 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; вказано зв'язок роботи з науковими програмами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено дані щодо апробації та публікацій.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади аналізу громадянської ідентичності»* – проаналізовано сутність громадянської ідентичності та методологічні підходи до її розгляду.

У **підрозділі 1.1** *«Ключові маркери наукового дослідження феномена ідентичності»* проаналізовано теоретико-методологічні засади дослідження громадянської ідентичності та продемонстровано міждисциплінарність поглядів на природу таких феноменів, як ідентифікація й ідентичність.

Систематизація теоретичних підходів до осмислення ідентичності в часовому континуумі з урахуванням різних предметних галузей надала змогу окреслити базові маркери, які створюють підґрунтя для соціологічного аналізу феномена ідентичності, зокрема, такі як: суб'єктність, соціальний простір, соціальне оточення, соціальна дія, соціальні норми та цінності тощо.

Показано, що в ході ідентифікації суб'єкта, у тому числі студента, простежується діалектичне протиставлення процесу зовнішньої та внутрішньої ідентифікації. При цьому доведено, що сьогодні формування ідентичності можна розглядати як моделювання, під час якого людина моделює себе й реальність навколо себе. Враховуючи важливість суб'єкта в процесі такого моделювання, доведено доцільність використання діяльнісного підходу та положень теорії діяльності для дослідження громадянської ідентичності.

На основі використання діяльнісного підходу запропоновано модель набуття ідентичності, котра містить окреслені вкладені системні рівні, що надає змогу конструювати систему показників для аналізу феномена ідентичності в сучасних умовах.

Доведено, що потенціал соціологічного осмислення процесу ідентифікації та феномена ідентичності лежить у площині вирішення питання про форми, методи, технології взаємозв'язку особистості й суспільства, що може бути

розглянуто крізь призму структурно-функціонального підходу, теорії конфлікту, символічного інтеракціонізму, теорії обміну, феноменології та етнометодології. Проведений аналіз пізнавального потенціалу цих теорій продемонстрував підвищену значущість структурно-функціонального ракурсу аналізу, а також потенціал конструктивістської парадигми для дослідження процесів формування громадянської ідентичності студентів.

У підрозділі 1.2 «Теоретико-методологічні координати дослідження громадянської ідентичності» показано, що громадянську ідентичність доцільно досліджувати в руслі процесу соціальної ідентифікації та соціальної ідентичності. Соціальна ідентичність, із цього погляду, відображає сприйняття, оцінювання, класифікацію індивідом самого себе як агента, який займає певну позицію в соціальному просторі.

Обґрунтовано, що громадянську ідентичність потрібно оцінювати з урахуванням кількох основних змістовних акцентів: 1) «громадянське» явище; 2) феномен, пов'язаний з поняттям громадянського суспільства; 3) результат громадянського виховання та політичної соціалізації. Показано, що феномен громадянської ідентичності є найвищим проявом соціальної ідентичності, оскільки не лише усвідомлюється, а й супроводжує активну соціальну, зрештою, громадянську, позицію.

На основі аналізу різних підходів до визначення громадянської ідентичності, їх переваг та недоліків сформульовано авторське визначення цього феномена як усвідомленості формально зафіксованої приналежності індивіда до спільноти громадян певної держави, що має для нього значущий зміст, а також зумовлює його актуальні чи потенційні громадянські практики.

Продемонстровано можливість «Я-концепції» для дослідження громадянської ідентичності, завдяки чому обґрунтовано можливість здійснювати соціологічне дослідження реального стану громадянської ідентичності з використанням показників, які відповідають певним змістовним критеріям – як зовнішнім умовам формальної належності, так і внутрішній самоідентифікації.

Окреслено узагальнений індикатор громадянської ідентичності, який складається з кількох груп показників: формальної зафіксованості, усвідомлення, змістовності, потенційної (або актуальної дії), які є похідними від сутнісного наповнення поняття «громадянська ідентичність».

Окремими показниками, які є важливими в межах загального індексу, є такі, як: відповідальне ставлення до участі в політичному та суспільному житті; ставлення до держави, людей, які в ній проживають, до символів державності; усвідомлення потреб суспільства загалом; здатність надавати оцінки людям та їхнім діям і брати участь у створенні законів, так само, як і підкорюватись їм; лояльність щодо держави тощо. Поряд із цим можна використовувати й прямі оцінки рівня громадянськості та її компонентів.

У другому розділі – «Особливості формування громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні» – на основі застосування системного підходу розглянуто макро-, мезо- та мікрорівні впливу на формування громадянської ідентичності студентів в Україні.

У підрозділі 2.1 «Макроскладові формування громадянської ідентичності студентів у сучасному соціально-політичному просторі України» досліджено процеси формування громадянської ідентичності студентів на макрорівні. Зокрема, розглянуто вплив таких утворень, як: держава, політична нація, культура, громадянське суспільство, ЗМІ, – які створюють загальний соціально-політичний фон формування та розвитку громадянської ідентичності студентів як громадян країни.

Показано, що держава формує певні політики ідентичності, які виступають загальним полем для процесів формування громадянської ідентичності студентів на інших рівнях соціальної динаміки.

Політичну націю розглянуто як складову макросередовища, в якій сконцентровано аспект відносин суспільства та держави. Осмислення нації як політичного утворення знаменує на сьогодні граничний етап розвитку держави. У такому сенсі громадяни держави набувають саме громадянської ідентичності, мають розвинену політичну культуру, а також безконфліктно інтегрують у своїй ідентифікації всі рівні належності до своєї спільноти-країни. Показано, що при емпіричному вимірі впливу політичної нації на формування громадянської ідентичності йдеться переважно про соціальний та політичний рівні її життєдіяльності, що є важливим для включення в процеси конструювання громадянської ідентичності різних соціальних інституцій, зокрема освіти.

Аналіз впливу громадянського суспільства на формування громадянської ідентичності студентів продемонстрував визначальну роль у цьому процесі такої властивості, як «громадянськість». Її можна розглядати як сполучну ланку між громадянською ідентичністю та політичною нацією.

Культура через цінності, норми та зразки поведінки також безпосередньо впливає на процес громадянської ідентифікації й формування громадянської ідентичності студентів. За допомогою теорій фреймінгу, «спіралі мовчання», медійної гегемонії та «порядок денний» визначено характер впливу ЗМІ на формування громадянської ідентичності студентів.

Узагальнений аналіз макрофакторів впливу на формування громадянської ідентичності надав змогу запровадити градації, які можуть бути використані для емпіричного виміру громадянської ідентичності на макрорівні: негативна ідентичність; вимушена ідентичність; нейтральна ідентичність; бажана ідентичність; позитивна ідентичність.

Підкреслено, що громадянська ідентичність студентів формується завдяки діяльності різних соціальних суб'єктів, які диференційовано впливають на неї. Емпіричні дослідження продемонстрували, що, за оцінками студентів, найбільш впливові вектори громадянського виховання пов'язані із сім'єю (88,5%), суспільством загалом (49,2%), навчально-виховними заходами (49,0%), громадськістю (41,5%).

У підрозділі 2.2 «Потенціал сучасної вищої школи в системі формування громадянської ідентичності студентів» розглянуто вплив вищої школи на формування громадянської ідентичності студентів на мезо- та мікрорівнях процесу соціальної ідентифікації. Доведено, що на мезорівні освіта як система

адаптує макрорівневі політики до умов освітнього поля. Мікрорівень визначають практики взаємодії викладачів зі студентами в межах виконання вимог навчального плану й графіка навчального процесу в освітніх закладах, зокрема особисте спілкування.

Порівняння сили впливу факторів різного рівня на формування громадянської ідентичності студентів продемонструвало, що найсильнішим є вплив факторів мікрорівня, значно меншим є вплив факторів макрорівня, а вплив складових мезорівня – на останньому місці. Звернення до оцінок студентами ефективності форм та методів формування громадянської ідентичності засвідчило, що стабільно максимально впливовими є репортажі у ЗМІ (63,3% – 38,6% протягом десяти років), лекції з громадянського виховання (від 43,1% до 27,5%), історичний та особистий приклади (від 40,3% до 18,5% та від 39,7% до 23,0% відповідно), що підтверджує системність процесу формування громадянської ідентичності студентів і взаємозв'язок макро-, мезо- та мікрорівнів у цьому процесі. Ранжування чинників формування громадянськості студентів надало змогу констатувати стійкість їх ієрархії у студентській свідомості в часовому континуумі.

Дослідження потенціалу вищої школи у формуванні громадянської ідентичності студентів засвідчило, що запит на цей процес є високим. За результатами емпіричних досліджень встановлено, що важливість виховання громадянськості у ЗВО студентська молодь загалом визнає й рівень її значущості зростає із часом.

Певний потенціал мікрорівня формування громадянської ідентичності студентів у вищій школі прихований в особистих якостях студентів, що мають значення для громадянської ідентичності. Результати дослідження засвідчили, що найбільш значущими є обов'язковість та відповідальність (64,2%), висока моральність (58,8%) і працьовитість (49,9%).

У третьому розділі – *«Громадянська ідентичність студентів у сучасному освітньому просторі вищої школи України»* – обґрунтовано методику дослідження та наведено результати емпіричного виміру стану громадянської ідентичності студентів України; виявлено проблемні зони та показано можливості вищої школи щодо впливу на них.

У підрозділі 3.1 *«Динаміка та сучасний стан громадянської ідентичності українського студентства»* подано результати вимірювання усвідомлення загальних параметрів громадянської ідентичності студентів, що свідчать про таке: домінує розумінням громадянськості як реальної можливості втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості (36,8%); здатності й готовності виступати в ролі громадянина (26,5%); психологічного відчуття себе громадянином, повноправним членом суспільства (21,0%).

Завдяки емпіричному вимірюванню виявлено, що, декларуючи громадянськість через забезпечення реалізації прав особистості, студенти допускають певні ситуації дискримінації за національною ознакою. Зафіксовано низький рівень готовності студентів нести відповідальність за долю суспільства,

що потребує втручання ЗВО як суб'єкта формування громадянської ідентичності студентів.

За власними оцінками, достатній рівень громадянськості декларують більше ніж половина студентів (78,5%), що є позитивним у контексті розвитку української державності та громадянського суспільства. Більше того, за десять років, як продемонстрував компаративний аналіз, цей показник зріс. Дослідження надало змогу виявити групу студентів (близько 20%), які оцінюють свій рівень громадянськості як низький, що потребує активізації вищої школи в роботі з ними.

Емпіричне вимірювання образів, які домінують у свідомості студентів щодо українського народу, засвідчило, що це, перш за все, громадяни України (46,6%) і жителі України (35,9%), що надає змогу формувати громадянську ідентичність у ЗВО, базуючись на цих провідних затребуваних студентами образах.

За результати дослідження зовнішньої ідентичності студентів України виявлено, що на перше місце в ній вийшла ідентичність, пов'язана з громадянством України, а також з місцем проживання (локальна). Європейська ідентичність, як і глобальна, на сьогодні є аутсайдером студентської громадянської ідентичності.

Конкретизація загальних вимірів громадянської ідентичності студентів продемонструвала, що тільки половина (49,1%) опитаних обрали б Україну своєю Батьківщиною, якби мали можливість вибору, що є свідченням невисокого рівня громадянськості студентів. Доведено, що найбільший вплив на готовність студентів обирати Україну як місце проживання та відданість їй як державі свого проживання має ідеологія, яка найбільше відповідає їхнім поглядам.

У змістовному плані встановлено, що висока гордість за своє громадянство корелює з низькою гордістю за Україну.

У підрозділі 3.2 «Формування громадянської ідентичності студентів у сучасному ЗВО: методологія та базова модель» виявлено, що для подолання проблемних зон у громадянській ідентичності студентів вища школа має реалізувати певні кроки на мезо- та мікрорівнях.

Рішення вищої школи щодо формування громадянської ідентичності студентів та корегування проблемних зон у цій площині запропоновано розділити на методологічні та технологічні.

Ключовими принципами формування громадянської ідентичності студентства визначено такі: багаторівневості, фасилітаційного конструювання громадянської ідентичності, активності комунікативної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, взаємозумовленості розвитку суб'єктів освітнього процесу, конструктивності та неперервності.

Застосування діяльнісного підходу з елементами соціальної технологізації процесу формування громадянської ідентичності студентів надало змогу запропонувати авторську модель формування громадянської ідентичності студентів, яка включає чотири етапи: змістовно-статичний («впізнання» феномена громадянської ідентичності, засвоєння її зразків); формально-статичний (визначення сукупності всіх можливих освітніх умов проведення навчального процесу); формально-динамічний (реалізація конкретних заходів у

межах навчальних занять, практичної підготовки, науково-дослідної роботи, особистий приклад викладачів, інтеграція освітніх заходів у громадську діяльність: благодійні проекти, соціальні роботи тощо); змістовно-динамічний (змістовне наповнення компонентів «Я-концепції» для кожного студента). Запропонована модель надає можливість створювати реальні програми й проводити систему заходів, спрямованих на формування громадянської ідентичності в студентській молоді, корегування її слабких компонентів.

ВИСНОВКИ

На підставі вирішення наукового завдання в результаті досягнення мети дослідження отримано такі результати.

1. Розгляд громадянської ідентичності здійснено з такими основними акцентами: як «громадянське» явище; як феномен громадянського суспільства; як результат громадянського виховання та політичної соціалізації. Доведено, що феномен громадянської ідентичності є найвищим проявом соціальної ідентичності, оскільки є не лише усвідомлюваною, а й супроводжує активну соціальну, зрештою, громадянську, позицію.

На основі аналізу різних підходів до визначення сутності громадянської ідентичності, їх переваг та недоліків запропоновано авторське визначення цього феномена як усвідомленості формально зафіксованої приналежності індивіда до спільноти громадян певної держави, що має для нього значущий зміст, а також зумовлює його актуальні чи потенційні громадянські практики.

2. Результати дослідження процесів формування громадянської ідентичності студентів в Україні засвідчили, що в сучасних умовах формування ідентичності можна розглядати як моделювання, під час якого людина моделює себе й реальність навколо себе. Враховуючи важливість суб'єкта в процесі такого моделювання, розкрито потенціал діяльнісного підходу та положень теорії діяльності для вивчення громадянської ідентичності, що надало можливість сконструювати авторське визначення громадянської ідентичності та використати показники громадянської активності як один із блоків для дослідження громадянської ідентичності студентів. При цьому акцент зроблено на характеристиках суб'єкта ідентифікації та особливостях соціального середовища як сукупності соціально-політичних, соціально-економічних і культурних факторів, що впливають на процеси ідентифікації індивіда. Такий підхід до дослідження громадянської ідентичності надав можливість впорядкувати структуру й технологічні аспекти формування громадянської ідентичності.

Використання як методологічного засобу системного підходу надало змогу розглядати ідентичність як систему чотирьох ієрархічних рівнів. У сукупності з потенціалом діяльнісного підходу це допомогло запропонувати модель набуття ідентичності суб'єктом.

Окреслено узагальнений індикатор громадянської ідентичності, який складається з таких груп показників: формальної зафіксованості, усвідомлення, змістовності, а також діяльнісного компонента, які впливають зі змісту поняття

«громадянська ідентичність». Окремими показниками, які використано для вимірювання в межах загального індексу, визначено відповідальне ставлення до участі в політичному та суспільному житті; ставлення до держави, людей, які в ній проживають, символів державності; усвідомлення потреб суспільства загалом; здатність надавати оцінки людям та їхнім діям і брати участь у створенні законів, так само, як і підкорюватись їм; лояльність щодо держави тощо. Поряд із цим для дослідження громадянської ідентичності використано й прямі оцінки рівня громадянськості та її компонентів.

Проведений аналіз надав змогу запровадити градації, котрі можуть бути використані для емпіричного виявлення громадянської ідентичності на макрорівні: негативна ідентичність; вимушена ідентичність; нейтральна ідентичність; бажана ідентичність; позитивна ідентичність.

3. На основі розгляду громадянської ідентичності студентів крізь призму макро-, мезо- та мікрорівнів соціальних відносин виявлено зв'язок процесу її формування з державою, політичною нацією, громадянським суспільством, культурою, ЗМІ тощо. Для цього використано методологічні принципи системного підходу, що надало змогу запропонувати чотирирівневу конструкцію громадянської ідентичності, адекватну рівням в одиничному суб'єкті.

4. Доведено, що вплив освіти на формування громадянської ідентичності студентів пов'язаний з її функціями. Враховуючи «нормативні роки» (Р. Інгельхарт) студентської молоді, зроблено висновок, що для формування громадянської ідентичності студентів освітній процес потребує впливу з надсистеми – соціально-технологічної реалізації у формі, насамперед, створення умов та надання змістовних орієнтирів, завдяки чому формування може перетворитися на конструювання в дещо ширшому соціальному контексті.

5. Досліджено потенціал вищої школи у формуванні громадянської ідентичності студентів і з'ясовано, що запит на цей процес є високим.

Рішення вищої школи щодо формування громадянської ідентичності студентів та корегування проблемних зон у цій площині запропоновано поділити на методологічні та технологічні.

Ключовими принципами формування громадянської ідентичності студентства визначено такі: багаторівневості, фасилітаційного конструювання громадянської ідентичності, активності комунікативної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, взаємозумовленості розвитку суб'єктів освітнього процесу, конструктивності та неперервності.

6. Проведені емпіричні дослідження продемонстрували, що, за оцінками студентів, найбільш впливові вектори громадянського виховання пов'язані із сім'єю, суспільством загалом, навчально-виховними заходами, громадськістю.

Звернення до оцінок студентами ефективності форм та методів формування громадянськості засвідчило, що максимально впливовими є репортажі в ЗМІ, лекції з громадянського виховання, історичний та особистий приклади, що підтвердило системність процесу формування громадянської ідентичності студентів і взаємозв'язок макро-, мезо- та макрорівнів у ньому.

Ранжування чинників формування громадянськості студентів надало підстави констатувати стійкість їх ієрархії у студентській свідомості в масштабі часу.

На мікрорівні формування громадянської ідентичності студентів у вищій школі виявлено, що найбільш значущими особистісними якостями студентів, які є важливими для громадянської ідентичності, є обов'язковість та відповідальність, висока моральність і працьовитість.

Вимірювання загальних параметрів громадянської ідентичності студентів, їх усвідомлення та оцінок показало, що домінує розуміння громадянськості як реальної можливості втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, їх інтеграції в культурні й соціальні структури суспільства.

Емпіричне вимірювання також надало змогу визначити коло суперечностей у свідомості студентів України щодо громадянськості: між формальним визнанням вищої школи як джерела формування громадянської ідентичності студентської молоді (2/3 сучасних студентів надають таку оцінку) та недостатнім рівнем її впливу на цей процес; між високим рівнем самооцінки студентами власної громадянської ідентичності (більше ніж половина респондентів вважають її рівень високим) і недостатнім рівнем розвинутої в студентів атрибутивних для високого рівня громадянської ідентичності рис та якостей (низький рівень готовності нести відповідальність за долю суспільства; лише половина опитаних обрали б Україну своєю Батьківщиною, якби мали можливість вибору); декларуючи громадянськість через забезпечення реалізації прав особистості, студенти України допускають ситуації дискримінації за національною ознакою).

Вимірювання зовнішньої ідентичності студентів України показало, що на перше місце в ній вийшла ідентичність, пов'язана з громадянством України, а також з місцем проживання.

7. Застосування діяльнісного підходу з елементами соціальної технологізації процесу формування громадянської ідентичності студентів надало змогу запропонувати авторську соціально-технологічну модель формування громадянської ідентичності студентів, методологічно побудовану на основі двох парних ознак (формальне/змістовне та статика/динаміка). Модель демонструє шлях її впровадження, який розпочинається від статичних передумов, а завершується змістовним наповненням «Я-концепції». У її реалізації запропоновано такі етапи: 1) змістовно-статичний; 2) формально-статичний; 3) формально-динамічний; 4) змістовно-динамічний.

Особливістю створеної моделі є відкритість у формально-динамічному квадранті, що передбачає творче заповнення одиничними заходами в межах загального підходу та з урахуванням засобів зворотного зв'язку, що покликані корегувати становлення ідентичності згідно з етапами, окресленими в концепції Дж. Марша. Ці заходи орієнтовані на окремі компоненти «Я-концепції».

Таким чином, встановлено, що вища школа має значний потенціал впливу на формування громадянської ідентичності студентів. Результати дослідження надають змогу підвищувати ефективність процесів виховання у ЗВО.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Кречетова В. А. Процес формування української національної ідентичності: соціологічний аналіз. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 310–313.

2. Кречетова В. А. До питання концептуалізації політичної нації. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2006. Т. 2. С. 437–442.

3. Кречетова В. А. Ідентичність як чинник формування політичної нації. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»* : зб. наук. пр. Харків : НУА, 2008. Т. 14. С. 418–430.

4. Кречетова В. А. Сутність та можливості виміру «громадянської ідентичності». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 23. № 844. С. 107–111.

5. Кречетова В. А. Деякі результати дослідження громадянської ідентичності студентів. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»* : зб. наук. пр. Харків : НУА, 2013. Т. 19. С. 84–90.

6. Кречетова В. А. Розбудова цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи. *Грані* : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / редкол.: С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. ; ДНУ ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Грані, 2013. № 9 (101). С. 114–121.

7. Кречетова В. А. Фактори впливу на громадянську ідентичність у постмодерному суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол.: Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2016. Вип. 72. С. 6–18.

*Стаття в науковому виданні України,
що включено до наукометричних баз*

8. Кречетова В. Постправдива політика і доцільність використання прямих питань у соціологічних дослідженнях громадянської ідентичності молоді. *Evropský politický a právní diskurz*, 2017. Vol. 4. Iss. 3. P. 176–184.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Імпакт-фактор 64,77), International Scientific Indexing (Імпакт-фактор 0,849), проходить процедуру верифікації в міжнародній наукометричній базі Web of Science.

9. Кречетова В. А. Построение теоретической модели конструирования гражданской идентичности студентов. *Альманах современной науки и образования*. Тамбов : Грамота, 2013. № 9 (76). С. 91–97.

10. Кречетова В. А. Высшее образование и уровни осознания гражданской идентичности. *Современные тенденции развития науки и технологий* : период. науч. сб. Белгород : ООО «ЭПИЦЕНТР», 2016. № 12. Ч. 5. С. 137–139.

Матеріали конференцій

11. Кречетова В. Українська національна ідентичність. *Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть* : тези доповідей Міжнар. наук.-теор. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (20 лютого 2003 р., м. Тернопіль). Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. С. 126.

12. Кречетова В. Українська національна ідентичність: соціокультурний чинник. *Соціологія у світі, що змінюється: теоретичні відповіді на практичні виклики* : зб. тез доповідей учасників III Міжнар. студ. конф. (21–23 квітня 2005 р., м. Харків). Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 30–31.

13. Кречетова В. Українське націотворення: актуальність ідентифікаційних процесів. *Багатоманітна сучасність: перспективи соціологічного аналізу* : зб. тез доповідей учасників IV Міжнар. студ. наук. конф. (19–21 квітня 2006 р., м. Харків). Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2006. С. 55–56.

14. Кречетова В. А. Освіта як чинник конструювання національної ідентичності. *Актуальні питання культурології* : альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Стан і перспективи розвитку духовної культури особистості в умовах розгортання глобалізаційних процесів» (15–16 листопада 2007 р., м. Рівне). Рівне : РДГУ, 2008. Т. 1. Вип. 6. С. 68–72.

15. Кречетова В. Актуальність поняття «негативна ідентичність». *Соціологія у (пост)сучасності* : зб. наук. тез учасників VI Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (17–19 квітня 2008 р., м. Харків). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. С. 169–170.

16. Кречетова В. А. Викладання історії і формування національної (громадянської) ідентичності. *Проблеми удосконалення форм і методів навчання. Нові технології навчання* : матеріали наук.-метод. конф. (17–18 квітня 2008 р., м. Донецьк). Донецьк : ДонІЗТ, 2008. С. 93–95.

17. Кречетова В. А. Освіта і проблеми формування ідентичності студентів. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (16–17 квітня 2008 р., м. Суми). Суми : Університетська книга, 2008. С. 336–337.

18. Кречетова В. Громадянська ідентичність в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Соціологія у (пост)сучасності*: зб. тез доповідей учасників VII Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (13–15 квітня 2009 р., м. Харків). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 139–140.

19. Кречетова В. А. Концепція модерної ідентичності Ч. Тейлора: основні ідеї та можливості застосування у соціологічних дослідженнях. *Філософська антропологія: культура – раціональність – комунікація*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (17 квітня 2009 р., м. Донецьк). Донецьк: ДонІЗТ, 2009. С. 102–107.

20. Кречетова В. А. Конструювання громадянської ідентичності в сучасній Україні: погляд на роль освіти. *Молодые ученые Харьковщины-2009*: программа и материалы конференции «День науки в НУА» (18 апреля 2009 г., г. Харьков). Харьков: Изд-во НУА, 2009. С. 26–31.

21. Кречетова В. А. До проблеми громадянської ідентичності студентів в сучасній Україні (на прикладі студентів молодших курсів ДонНМУ). *Сучасна інформаційна Україна: інформатика, економіка, філософія*: матеріали доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів, студентів (14–15 травня 2009 р., м. Донецьк). Донецьк: ДонДУШІ, 2009. Т. 2. С. 419–422.

22. Кречетова В. Сучасні освітні процеси в Україні як перешкода у формуванні української громадянської ідентичності. *Соціологія у (пост)сучасності*: зб. тез доповідей учасників VIII Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (15–16 квітня 2010 р., м. Харків). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. С. 103–104.

23. Кречетова В. А. Проблема формування громадянської ідентичності як чинника становлення громадянського суспільства. *Філософські виміри сучасної соціальної реальності*: матеріали Міжнар. наук. конф. (14–16 квітня 2011 р., м. Донецьк). Донецьк: ДонНУ, 2011. Т. 1. С. 170–172.

24. Кречетова В. А. Проблема конструювання громадянської ідентичності як об'єднавчого чинника сучасної України на прикладі м. Донецька. *Сучасна інформаційна Україна: інформатика, економіка, філософія*: матеріали доповідей V Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів, студентів (12–13 травня 2011 р., м. Донецьк). Донецьк: ДонДУШІ, 2011. Т. 2. С. 279–282.

25. Кречетова В. А. Громадянська ідентичність як об'єднавчий чинник України. *Антикризова стратегія регіональної молодіжної політики. Регіональна молодіжна політика як шлях розбудови української державності (з нагоди XX-річчя незалежності України)*: матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (26 травня 2011 р., м. Донецьк). Донецьк: Донбас, 2011. С. 150–152.

26. Кречетова В. А. Нове розуміння феномену «політична нація». *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012*: матеріали Междунар. науч.-практ. конф., сб. науч. трудов SWorld (18–27 декабря 2012, г. Одесса). Одесса: КУПРИЕНКО, 2012. Вып. 4. Т. 20. С. 58–62.

27. Кречетова В. А. Роль національного розвитку у визначенні політики та структури освіти. *Инновационный подход к исследованию института*

образования: программа и материалы науч.-теор. конф. молодых ученых (11 апреля 2014 г., г. Харьков). Харьков: Изд-во НУА, 2014. С. 77–80.

28. Кречетова В. А. Теоретичне осмислення громадянської ідентичності в контексті соціальної ідентифікації. *Наукова дискусія: питання соціології, політології, філософії та історії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 травня 2015 р., м. Одеса). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2015. С. 26–29.

29. Кречетова В. А. Формування громадянської ідентичності молоді в університеті на основі соціологічних досліджень: вплив постправдивої політики. *Академическая карьера в высшей школе: мотивация и демотивация*: программа и материалы науч.-теорет. конф. молодых ученых (8 апреля 2017 г., г. Харьков). Харьков: Изд-во НУА, 2017. С. 72–77.

30. Кречетова В. А. Гражданская идентичность: возможности измерения в современном мире. *Социальное знание и проблемы современного развития белорусского общества в условиях глобализации*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (16–17 ноября 2017 г., г. Минск). Минск: Ковчег, 2017. С. 207–210.

АНОТАЦІЯ

Кречетова В. А. Вища школа як чинник формування громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2018.

У дисертації розглянуто сутність громадянської ідентичності, проведено аналіз існуючих методологічних підходів до його дослідження; на основі емпіричних даних здійснено вимір громадянської ідентичності студентів в Україні та запропоновано модель її формування в ЗВО.

Надано авторське визначення громадянської ідентичності як усвідомленості формально зафіксованої приналежності індивіда до спільноти громадян певної держави, що має для нього значущий зміст, а також зумовлює його актуальні чи потенційні громадянські практики.

Розглянуті фактори макро-, мезо- та мікрорівнів впливу на формування громадянської ідентичності студентів в Україні; доведено, що освіта діє на мезо- та мікрорівнях. Виявлено низку суперечностей у свідомості студентів щодо їх громадянської ідентичності. На основі ключових принципів (багаторівневність; фасилітаційність; активність; взаємозумовленість; конструктивність; безперервність) розроблено авторську модель формування громадянської ідентичності студентів, що включає чотири етапи: змістовно-статичний; формально-статичний; формально-динамічний; змістовно-динамічний.

Ключові слова: ідентичність, громадянська ідентичність, вища школа, формування громадянської ідентичності, студентство.

АННОТАЦИЯ

Кречетова В. А. Высшая школа как фактор формирования гражданской идентичности студентов в современной Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Классический приватный университет, Запорожье, 2018.

В диссертации рассмотрена суть гражданской идентичности, проведен анализ существующих методологических подходов к её исследованию; на основе эмпирических данных осуществлено измерение гражданской идентичности студентов Украины и предложена модель её формирования в учреждении высшего образования.

Предоставлено авторское определение гражданской идентичности как осознанности формально зафиксированной принадлежности индивида к сообществу граждан определённого государства, которое имеет для него значимое содержание, а также определяет его актуальные или потенциальные гражданские практики.

Рассмотрены факторы макро-, мезо- и микроуровней влияния на формирование гражданской идентичности студентов в Украине; доказано, что образование действует на мезо- и микроуровнях. Выявлен ряд противоречий в сознании студентов относительно их гражданской идентичности. На основе ключевых принципов (многоуровневость; фасилитационность; активность; взаимообусловленность; конструктивность; непрерывность) разработана авторская модель формирования гражданской идентичности студентов, состоящая из четырех этапов: содержательно-статического, формально-статического, формально-динамического, содержательно-динамического.

Ключевые слова: идентичность, гражданская идентичность, высшая школа, формирование гражданской идентичности, студенчество.

SUMMARY

Krechetova V. A. Higher school as a factor in the students' civic identity formation in modern Ukraine. – Qualification research paper, manuscript copyright.

Thesis for a PhD degree in sociological sciences in specialty 22.00.04 – Special and Branch Sociology. – Classical Private University, Zaporizhia, 2018.

Analyses of theory and methodology principles of research regarding civic identity demonstrated how interdisciplinary views on the nature of such phenomena as identification and identity could be. Using the active approach, a model of gaining identity in higher education facility is proposed, which includes the outline of system levels.

Analyses of civic identity benefits and disadvantages allowed for an author's definition of that phenomenon: awareness of the formally fixed affiliation of an individual to the community of citizens of a certain state that has substantial importance for him, and also determines his actual or potential civil practices.

Outlined is the generalized indicator of civic identity, which consists of three groups of indicators: formal fixation, awareness and meaningfulness which transpire from a meaningful fulfillment of the term «civic identity».

Conducted analyses showed that fundamental aspect of the research of civic identity in studentship are the analyses of social environment in which it forms. The state, culture, media create the social-political background of formation and development of civic identity of students as citizens of the certain state.

It is shown, that education influences the forming of civic identity of students on meso- and micro- levels.

Conducted analyses allowed for an introduction of gradations which might be used for empirical detection of civic identity on a macro level: negative identity; forced identity; neutral identity; desired identity; positive identity.

The use of framing theory, «spiral of silence», media hegemony and theory of «agenda» allowed to determine the character of influence of mass media on forming the civic identity in studentship. Researches of potential of higher education in forming of civic identity of studentship showed, that inquires of such processes remain high, as forming the civic identity is not only an external task concerning the students, but answers some of the internal inquiries as well.

Researches showed that the most important of the personal traits of a student, which has a value for civic identity could be obligatoriness, responsibility, high morals and thrift.

By their own estimates, sufficient level of citizenship is declared by more then a half of students, which is positive in the context of development of Ukrainian statehood and civic society.

On a substantial level it is also revealed that high pride for own citizenship is correlated with a low pride for Ukraine. It actualizes the question of bringing the adequacy to mentioned indicators within the framework of educational processes in higher education facilities as well as meso-level of social dynamics.

The use of active approach with the use of elements of social technologization of students civic identity forming processes allowed for an author's model of such forming. With the base provided by that model, an ability to create real-life programs and a system of events, directed to the forming of civic identity in studentship and youth, correcting its weaker components.

Key words: identity, civic identity, higher school, civic identity formation, students.

КРЕЧЕТОВА ВІРА АЛЬБЕРТІВНА

**ВИЩА ШКОЛА ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
СТУДЕНТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Відповідальний за випуск – Михайльова К. Г.

Підписано до друку 23.11.2018.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 47-18АБ.

Видавець та виготовлювач Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.